

Wioletta Zawitkowska
(*Uniwersytet Rzeszowski*)
ORCID: 0000-0001-8212-5162

Herb Rzeszowa a inne współczesne znaki miasta

Streszczenie: Rzeszów jest obecnie jednym z największych i najbardziej rozwijających się miast w Polsce południowo-wschodniej. Herb Rzeszowa, czyli srebrny krzyż kawalerski w polu błękitnym, będący od 1990 r. oficjalnym znakiem miasta, stał się podstawą do zaprojektowania, a następnie przyjęcia w 2006 r. przez radę miasta nowego znaku — logo Rzeszowa z hasłem promocyjnym „Rzeszów — miasto in plus”. Miał on być podstawą identyfikacji wizualnej miasta na gruncie promocyjno-marketingowym. Zastosowanie takich samych kolorów w herbie i logo, przy podobieństwie godła i sygnetu, mogło skutkować niewłaściwym odbiorem obu znaków (przed czym ostrzegali już projektanci logo) i było jednym z głównych powodów szybkiej modyfikacji barw sygnetu w logo. W 2008 r. kolor niebieski został zastąpiony pomarańczowym. Zgodnie z zaleceniami nowo opracowanej strategii rozwoju i promocji miasta również slogan reklamowy zmieniono na: „Rzeszów — stolica innowacji”. W 2014 r., w związku z opracowywaniem strategii rozwoju kultury miasta, został zaprojektowany i zatwierdzony kolejny znak towarowy, czyli logo Miasta Rzeszowa — „Kultura w Rzeszowie”. Wszystkie te trzy znaki tworzą spójną całość i dobrze wpisują się w przyjętą strategię rozwoju miasta i profesjonalnie opracowany program promocji. Mogą też być przykładem udanej koegzystencji tradycyjnego herbu i nowoczesnych logo z zachowaniem przez każdy z nich swojej funkcji i znaczenia oraz z poszanowaniem historii i dziedzictwa kulturalnego.

Słowa kluczowe: Rzeszów, herb, logo, kultura, strategia rozwoju.

Rzeszów jest obecnie jednym z największych i najbardziej rozwijających się miast w Polsce południowo-wschodniej. Posiada ponad 650-letnią tradycję, ale jego dynamiczny wzrost rozpoczął się dopiero po drugiej wojnie światowej, kiedy stał się siedzibą województwa¹. W ciągu wieków wykształciły się i były używane ważne znaki samorządowej wspólnoty: pieczęcie, barwy, flaga oraz herb. W ostatnich latach herb, w wersji zatwierdzonej przez radę miasta w 1990 r., stał się inspiracją do powstania nowych, współczesnych znaków Rzeszowa,

¹ Historia miasta najpełniej przedstawiona jest w pięciu tomach *Dziejów Rzeszowa* (t. 1, *Rzeszów od najdawniejszych czasów do I rozbioru*, red. F. Kiryk, Rzeszów 1994; t. 2, *Rzeszów w czasach zaborów i niewoli (1772–1918)*, red. F. Kiryk, Rzeszów 1998; t. 3, *Rzeszów w okresie międzywojennym i okupacji (1918–1944)*, red. F. Kiryk, Rzeszów 2001; t. 4, *Rzeszów w latach 1945–1989*, red. W. Bonusiak, Rzeszów 2012; t. 5, *Rzeszów w latach 1989–2015*, red. W. Bonusiak, Rzeszów 2015). W podanych pracach dalsza literatura. Znaki Rzeszowa nie zostały dotychczas kompleksowo opracowane. Poświęcony zostanie im osobny artykuł (w opracowaniu).

wykorzystywanych w działaniach promocyjno-marketingowych — dwóch logo: Miasta Rzeszowa i „Kultura w Rzeszowie”².

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie przemian, jakim przez wieki ulegał krzyż kawalerski w polu błękitnym (niebieskim) — historycznie ukształtowany herb miasta. Stanowi to punkt wyjścia do omówienia genezy powstania dwóch logo, zaprezentowania ich treści, opisanie zmian dokonanych w logo Miasta Rzeszowa w 2008 r. oraz przedstawienia wzajemnych zależności zachodzących między nowymi znakami a historycznym herbem.

W dotychczasowej literaturze przedmiotu kwestie te nie były omawiane. Szczegółowa analiza materiału źródłowego, normatywnego (przede wszystkim uchwał Rady Miasta Rzeszowa) i publicystycznego (artykułów z lokalnej prasy), oraz wykorzystanie głównej literatury przedmiotu pozwoliły na wyciągnięcie wniosku, że herb i dwa logo Rzeszowa stanowią spójny i zgodny z przyjętymi strategiami marketingowo-promocyjnymi zespół znaków identyfikacji wizualnej miasta³.

I.

Dnia 30 sierpnia 1990 r., wkrótce po wejściu w życie Ustawy o samorządzie gminnym⁴, Rada Miasta Rzeszowa podjęła uchwałę w sprawie ustanowienia herbu miasta Rzeszowa⁵. Zapisano w niej, że „ustanawia się herb Miasta Rzeszowa według wzoru stanowiącego załącznik do niniejszej uchwały (część graficzna, część opisowa)”⁶. W części opisowej zawarto krótkie uzasadnienie przygotowane przez pracowników Muzeum Okręgowego, odnoszące się do kształtu godła i barwy

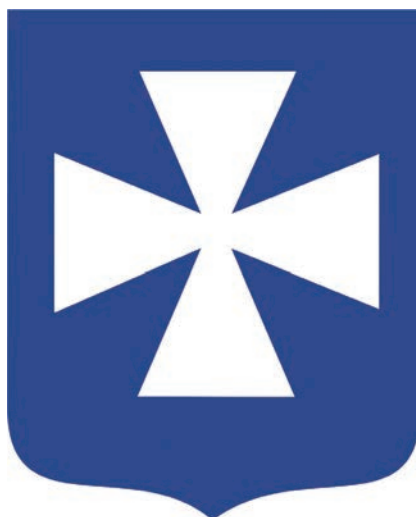
² Na temat logo zob.: J. Altkorn, *Strategia marki*, Warszawa 1999, zwłaszcza s. 131–150; E. Ferenc-Szydelko, *Charakter prawny oznaczenia zwanego „logo” oraz historyczno-prawne uwarunkowania tej instytucji*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Roczniki Prawnicze” 2003, nr 15, s. 95–110. Zob. też przykładowo: P. Szudra, *Wykorzystywanie elementów heraldycznych przy tworzeniu wizerunku marki. Przykład znaku polskiego klubu piłkarskiego — Wisła Kraków* [w:] *Signa. Studia i szkice z nauk pomocniczych historii. Prace dedykowane Profesorowi Zenonowi Piechowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. A. Marzec, M. Starzyński, Kraków 2014, s. 283–295. Warto wspomnieć, że oprócz znaków graficznych, jednym z symboli samorządowych miasta Rzeszów jest hejnał. Pierwszym była kompozycja Janusza Zielińskiego (Uchwała nr LXVIII/120/97 z 30 grudnia 1997 r. Rady Miasta Rzeszowa w sprawie ustanowienia *Hejnału Miasta*). Obecny hejnał jest dziełem Tomasza Stańki, Honorowego Obywatela Miasta Rzeszowa (Uchwała nr XX/441/215 z 22 grudnia 2015 r. Rady Miasta Rzeszowa w sprawie ustanowienia *Hejnału Miasta Rzeszowa*). Zob. szerzej: <<http://www.rzeszow.pl/miasto-rzeszow/historia/hejnał>> [dostęp: 28 listopada 2018].

³ Zob. przykładowo: W. Strzyżewski, *Uwagi o identyfikacji wizualnej samorządów w województwie lubuskim*, „Studia Lubuskie” 2005, nr 1 („Prace Instytutu Prawa i Administracji PWSZ w Sulechowie”), s. 23, tekst dostępny online: <<http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/34603/003.pdf>> [dostęp: 23 sierpnia 2019]: „Zgodnie z przyjętymi w działaniach promocyjno-reklamowych zasadami, identyfikacja wizualna powinna odpowiadać specyfice gminy, zachowywać jedność i zgodność z całym systemem komunikacji społecznej, charakteryzować się oryginalnością, być łatwo dostrzegalną oraz łatwą w percepcji i zapamiętywaniu”. W podanym artykule dalsza literatura dotycząca różnych aspektów marketingu terytorialnego.

⁴ Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. 2001, nr 142, poz. 1591 z późn. zm.). Zob. szerzej: W. Drelicharz, Z. Piech, *Podstawy prawne symboliki samorządowej III Rzeczypospolitej* [w:] *Współczesna heraldyka samorządowa i jej problemy*, red. W. Drelicharz, Z. Piech, Kraków 2000, s. 19–43; J. Szymański, *Herb — znak samorządowej wspólnoty*, w: *Polskie tradycje samorządowe a heraldyka. Materiały sesji naukowej zorganizowanej w dniach 4 i 5 czerwca 1991 r. w Lublinie*, red. P. Dymmel, Lublin 1992, s. 91–98.

⁵ Uchwała nr IV/18/90 z dnia 30 sierpnia 1990 Rady Miasta Rzeszowa w sprawie ustanowienia Herbu Miasta Rzeszowa, zob. online: <http://www.rzeszow.pl/file/6821/u_4_19_90.pdf> [dostęp: 28 listopada 2018].

⁶ Ibidem, par. 1.

1. Herb Rzeszowa od 1990 r. (<<http://www.rzeszow.pl/file/18958/herb+Rzeszowa.jpg>>)

rzeszów
miasto in plus

2. Logo Miasta Rzeszowa w latach 2006–2008 (<http://bip.erzeszow.pl/file/15108/1_78_2006.pdf>)

3. Logo Miasta Rzeszowa od 2008 r. (<http://www.rzeszow.pl/file/6232/logo_rz_en.jpg>, wersja angielska)

4. Logo miasta Rzeszowa — „Kultura w Rzeszowie”, wersja podstawowa (<<http://www.rzeszow.pl/kultura-i-sport/logo-kultura-w-rzeszowie>>)

poła tarczy⁷, zaś w części graficznej — rysunek⁸. Na tej podstawie we współczesnej literaturze przedmiotu i materiałach promocyjnych podaje się, że herbem Rzeszowa jest „srebrny krzyż kawalerski w niebieskim polu”⁹.

Krzyż kawalerski (rycerski) widniał na pieczęciach Rzeszowa pochodzących z okresu staropolskiego, zachowanych od XVI w. (pośrednio datowanych od wieku XV)¹⁰. Należy jednak podkreślić, że już na odcisku pieczęci z XVI w. krzyż kawalerski widoczny jest w formie nieco zmodyfikowanej — o łagodnych zaokrągleniach (wkłęśnięciach) na końcach ramion¹¹. Na początku XX w. przedstawiany był również w formie krzyża maltańskiego, czyli o wyraźnych wcięciach na końcach ramion (osiem rogów symbolizujących osiem błogosławieństw Chrystusa z kazania na Górze). Także w źródłach pisanych określany był zarówno jako krzyż kawalerski, jak i maltański¹².

Ponadto pole tarczy i w czasach rozbiorów, i po odzyskaniu niepodległości, występowało w dwóch odmianach — czerwonej lub niebieskiej (błękitnej). W krakowskich Sukiennicach herb Rzeszowa przedstawiony jest nawet jako złoty krzyż maltański w polu czerwonym¹³.

⁷ Najpewniej prace prowadzone na zlecenie Urzędu Miasta Rzeszowa stały się podstawą wydania publikacji Jerzego Majki, wieloletniego kierownika Działu Historycznego Muzeum Okręgowego w Rzeszowie, pt. *O herbie Rzeszowa*, b.m., b.d.

⁸ Niestety, skan dokumentu z uchwałą Rady Miasta Rzeszowa z 1990 r. dostępny *online* jest wykonany w tonacji biało-czarnej. Barwny wizerunek herbu jest dostępny do pobrania: <<http://www.rzeszow.pl/file/18958/herb+Rzeszowa.jpg>> [dostęp: 28 listopada 2018].

⁹ Zob. np. <<http://www.rzeszow.pl/miasto-rzeszow/historia/herb-rzeszowa>> [dostęp: 28 listopada 2018]. Materiały te opracowano na podstawie pracy J. Majki (zob. przyp. 7).

¹⁰ Zob.: KF [F. Kotula, na podstawie materiałów E. Bieleckiego], *Starodawny herb m. Rzeszowa*, „Zew Rzeszowa”, t. 3, 1936, nr 36, s. 288–289; A. Kamiński, *O herbie m. Rzeszowa*, „Zew Rzeszowa”, t. 4, 1937, nr 1, s. 5–6, dodatek do nr. 1 „Zewu” — Nakładem Magistratu m. Rzeszowa; E. Bielecki, *W sprawie herbu m. Rzeszowa*, „Zew Rzeszowa”, t. 4, 1937, nr 3, s. 20 (odpowiedź na uwagi A. Kamińskiego), wymienione trzy artykuły są dostępne *online*: <<https://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/publication/1945>>; A. Kamiński, *Pierwsze dwa wieki dziejów miasta Rzeszowa* [w:] *Pięć wieków miasta Rzeszowa XIV–XVIII*, red. F. Błoński, Warszawa 1958, zwłaszcza s. 30–34; J. Majka, *O herbie Rzeszowa*, [b.m.d.], s. 4–6. W czasach zaborów herb i wyobrażenie napieczątne zostały znacznie zmienione przez dodanie nowych elementów. Składały się z: ozdobnego postumentu ze schodkami, na którym znajdowała się otwarta księga oraz skrzyżowane miecz i kaduceusz; u góry i po bokach postumentu zwisały girlandy; dopiero w centralnym punkcie postumentu umieszczona była tarcza herbowa z krzyżem kawalerskim. W takiej złożonej postaci — jako herb Rzeszowa — eksponowane były również na innych zabytkach, np. w witrażu ratuszowym czy odznakach policjantów miejskich. W tym ostatnim przypadku, a także na niektórych pieczęciach, tarcza herbowa była jeszcze zwieńczona koroną (jako królewskie wolne miasto Rzeszów był określany od 1845 r.).

¹¹ E. Bielecki (*W sprawie herbu m. Rzeszowa*, s. 20) opisuje go jako: „krzyż o kształtach zbliżonych do krzyża maltańskiego, a mianowicie o krawędziach wkłęsłych, lecz nie załamanych pod kątem ostrym, jak ma krzyż maltański w swym dzisiejszym wyglądzie”, a w innym miejscu podkreśla (niestety, niezbyt obiektywnie), że „krzyż ten, o silnie wkłęsłych brzegach ramion, przypomina zupełnie krzyż maltański, nie jest natomiast podobny do prawidłowego krzyża kawalerskiego”. Por. rysunki obu tych rodzajów krzyży: A. Znamierowski, współpraca i redakcja J.L. Kaczmarek, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 217, tablica: *Krzyże zwyczajne* (I), nr 10 (*krzyż kawalerski*), 12 (*krzyż maltański*).

¹² J. Majka, *O herbie*, s. 4 i n.; A. Kamiński, *Pierwsze*, s. 32–34. W polu czerwonym krzyż maltański przedstawiony jest m.in. w hallu budynku PKO w Rzeszowie przy ul. 3-go Maja i na pocztówce z herbami miast galicyjskich — oba te zabytki zamieszcza w swojej pracy J. Majka (*O herbie*, s. 10–11).

¹³ W. Drelicharz, Z. Piech, *Zespół herbów i pieczęci miejskich z krakowskich Sukiennic*, „Rocznik Krakowski” 1999–2000, t. 65–66, s. 81–131, zwłaszcza s. 127. Omawiany zespół herbów pochodzi z 1895 r. Niewykluczone jednak, że jak podają autorzy (*ibidem*, s. 127), herb Rzeszowa został tam dołączony po drugiej wojnie światowej, zaś „sięgnięcie do wzoru występującego w dziewiętnastowiecznych herbarzach galicyjskich jest elementem świadomej archaizacji całego zespołu”.

Wobec takich rozbieżności nie dziwi fakt, że naukowy spór o kształt godła i barwy herbu Rzeszowa rozgorzał już w latach 30. XX w., kiedy starano się o urzędowe zatwierdzenie miejskich symboli w ówczesnym Ministerstwie Spraw Wewnętrznych. Być może rozbieżności w ustaleniach poczynionych przez Emila Bieleckiego i Adama Kamińskiego zaważyły na tym, że przed wybuchem drugiej wojny światowej Rzeszów nie doczekał się oficjalnego zatwierdzenia herbu i barw miejskich (flagi)¹⁴.

Okres PRL nie sprzyjał prowadzeniu pogłębionych badań heraldycznych, a w literaturze przedmiotu spotkać można było srebrny krzyż kawalerski raz w polu czerwonym, innym razem w niebieskim (warto dodać, że w różnych odcieniach, np. granatowym)¹⁵. J. Majka zwrócił ponadto uwagę, że zdarzały się publikacje, w których w opisie ilustracji przedstawiającej krzyż kawalerski określany był on jako maltański¹⁶. Pomimo uchwały Rady Miasta Rzeszowa z 1990 r. spór o kształt godła i kolor tarczy toczy się nadal, zwłaszcza na forum lokalnej prasy¹⁷.

II.

W związku z ogólną tendencją ustanawiania nowych znaków graficznych w celach marketingowo-promocyjnych decyzję o pracach nad takim projektem podjęli również władze miasta Rzeszowa. W 2005 r. ogłoszono otwarty konkurs na logo Rzeszowa, na który wpłynęło 37 propozycji. W uzasadnieniu do Uchwały Nr LV/78/2006 Rady Miasta Rzeszowa z dnia 28 marca 2006 r. w sprawie ustanowienia logo miasta Rzeszowa podano, że „zwycięski projekt logo to nowoczesna kompozycja graficzna skonstruowana w oparciu o tradycyjny herb Rzeszowa”, a jego autorem jest „student grafiki użytkowej”¹⁸.

Sygnet (godło, ikona) logo rzeczywiście nawiązywał do godła herbowego. Przedstawiał krzyż kawalerski srebrny zmodyfikowany (uszczerbiony) w taki sposób, że w miejscu jednego ramienia krzyża znajdowała się srebrna strzałka skierowana do wewnątrz. Sygnet umieszczony był w niebieskim polu nawiązującym kształtem do kwadratu. Poniżej znajdował się logotyp: „rzeszów” (wygrubiony), a poniżej niego *tagline* „miasto in plus”¹⁹.

¹⁴ Zob. J. Majka, *O herbie*, s. 12–13. Szerzej: KF [F. Kotula, na podstawie materiałów E. Bieleckiego], *Starodawny herb m. Rzeszowa*, passim; A. Kamiński, *O herbie m. Rzeszowa*, passim; E. Bielecki, *W sprawie herbu m. Rzeszowa*, passim.

¹⁵ Pole czerwone przedstawione jest np. w pracy: M. Haisig, Z. Wdowiszewski, przy współudziale M. Gumowskiego, *Miasta polskie w tysiącleciu*, t. 2, Wrocław 1967, il. na wklejce po s. 336, zaś pole niebieskie (widoczne raczej jako granatowe) w publikacji: M. Gumowski, *Herby miast polskich*, Warszawa 1960, s. 291 (podpisany jako krzyż kawalerski). Należy jednak podkreślić, że na rysunkach zamieszczonych w obu tych pozycjach widnieje krzyż o lekko wklęsłych końcach ramion. Co ciekawe, M. Gumowski we wcześniejszej, wydanej przed drugą wojną światową pracy przyjął, że pole tarczy w herbie Rzeszowa było czerwone, zob. *Herbarz Polski*, [b.m.d, reprint Przemyśl 2008], znaczek nr 5, województwo lwowskie. Tam też jest zamieszczony wyraźny, prawidłowy rysunek srebrnego krzyża kawalerskiego (w opisie: „na czerwonym tle biały krzyż kawalerski”). Zob. też J. Majka, *O herbie*, s. 14.

¹⁶ J. Majka, *O herbie*, s. 5. Jako przykład autor podaje pracę: A. Plewako, J. Wanag, *Herbarz miast polskich*, Warszawa 1994, s. 192. Trzeba jednak dodać, że ten opis dotyczy ilustracji, na której krzyż kawalerski występuje w formie nieco zmodyfikowanej, tj. o łagodnych wklęsłościach na końcach ramion, analogicznie jak w obu pracach z lat 60. XX w., zob. przypis wyżej.

¹⁷ Zob. np. artykuł z 12 lipca 2012 r.: P. Samolewicz, *Kontrowersje wokół herbu Rzeszowa*, dostępny online: <<http://supernowosci24.pl/kontrowersje-wokol-herbu-rzeszowa>> [dostęp: 28 listopada 2018]. Wątpliwości pojawiły się także w związku z ustanowionym w 2000 r. przez radę powiatu herbem powiatu rzeszowskiego, który stanowi: w polu błękitnym złoty lew ukoronowany wspięty trzymający w łapach tarczę ze srebrnym krzyżem kawalerskim w polu czerwonym, zob. szerzej online: <<https://www.powiat.rzeszow.pl/samorząd/herb-flaga-powiatu>> [dostęp: 28 listopada 2018].

¹⁸ Zob. online: <http://bip.rzeszow.pl/file/15107/78_2006.pdf> [dostęp: 28 listopada 2018].

¹⁹ Ibidem.

Logo miało być podstawowym składnikiem identyfikacji wizualnej marki Rzeszów, wykorzystywanym głównie w działaniach „związanych z nowoczesną i skuteczną promocją miasta Rzeszowa (m.in. w wydawnictwach prasowych, publikacjach Urzędu Miasta Rzeszowa, gadżetach reklamowych, na stronie internetowej)”²⁰.

Jednak, co warto podkreślić, Aleksander Rusin (czyli ów student grafiki użytkowej, wówczas pierwszego roku studiów w Krakowskiej Szkole Wyższej im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego) przygotował projekt w innych kolorach — sygnet miał być pomarańczowy, a nie niebieski²¹. To radni w toku dyskusji, jaka rozgorzała podczas obrad, postanowili zgodzić się z decyzją jury konkursu i zaakceptować zwycięski projekt, ale pod warunkiem zmiany koloru pomarańczowego na niebieski, choć autor logo był przeciwny tej zmianie i podkreślał, że celowo użył koloru pomarańczowego zamiast niebieskiego, aby dwa znaki — herb i logo — łatwo było odróżnić²².

III.

Obawy Aleksandra Rusina bardzo szybko się sprawdziły. Zwrócono na to uwagę podczas opracowywania „Strategii Marki Rzeszów na lata 2009–2013 oraz Programu Promocji Miasta Rzeszowa na lata 2009–2013”²³.

W rezultacie Uchwałą nr XLVI/749/2008 Rady Miasta Rzeszowa z dnia 19 grudnia 2008 r. w sprawie ustanowienia logo miasta Rzeszowa przyjęto nowy znak promocyjno-marketingowy. Jak napisano bowiem w uzasadnieniu, w związku z opracowaniem wzmiankowanego wyżej dokumentu „uwzględniającego strategię rozwojową i wytyczającego nowe kierunki promocji Miasta zaistniała konieczność zmiany hasła promocyjnego Rzeszowa i kolorystyki logo Miasta. Biorąc pod uwagę wszystkie omawiane w dokumencie hasła promocyjne dla Rzeszowa, na podstawowe hasło promocyjne Miasta proponuje się slogan reklamowy: RZESZÓW. STOLICA INNOWACJI. Z uwagi na zawarte w opracowaniu wskazania niebieska kolorystyka powinna być zarezerwowana dla herbu Rzeszowa, wykorzystywanego w oficjalnych dokumentach. Zmiana kolorystyki logo na pomarańczową pozwoli na marketingowo lepsze jego wykorzystanie”²⁴. Ważną zmianą wizualną, w stosunku do poprzedniego logo, było także inne rozmieszczenie hasła reklamowego — już nie pod sygnetem, lecz obok niego²⁵.

Razem z logo opracowany został materiał pt. „Logotyp Rzeszowa. Zasady stosowania znaku”²⁶, będący w zasadzie księgą znaku (*logo manual*, *brand book* lub *brand manual*). Przedstawiono w nim różne wersje logo: podstawową, inwersyjno-niepełną z różnymi wariantami tła w przypadku zamieszczania na powierzchniach innych niż biel oraz wersję z tekstem uzupełniającym. Szczegółowo opisano zasady konstrukcji oraz multiplikacji. Zaprezentowano i omówiono wiele

²⁰ Cyt. z uzasadnienia, zob. *online*: <http://bip.ereszow.pl/file/15107/78_2006.pdf> [dostęp: 28 listopada 2018].

²¹ Zob.: [art], *Rozstrzygnięcie konkursu na hasło i logo Rzeszowa*, „Gazeta Wyborcza — Wiadomości z Rzeszowa” z 9 lutego 2006 r., tekst dostępny *online*: <<http://rzeszow.wyborcza.pl/rzeszow/1,34962,3156301.html>> [dostęp: 28 listopada 2018].

²² Relacja prasowa z obrad rady: A. Gubernat, *Dyskusja radnych o logo Rzeszowa*, „Gazeta Wyborcza — Wiadomości z Rzeszowa” z 28 marca 2006 r., tekst dostępny *online*: <<http://rzeszow.wyborcza.pl/rzeszow/1,34962,3242839.html>> [dostęp: 28 listopada 2018].

²³ Zob. *online*: <<http://www.rzeszow.pl/file/2591>> [dostęp: 28 listopada 2018].

²⁴ Uchwała, wraz z uzasadnieniem, zob. *online*: <http://bip.ereszow.pl/file/11414/749_2008.pdf> [dostęp: 28 listopada 2018].

²⁵ Na stronie internetowej: <<http://www.rzeszow.pl/promocja/logo-rzeszowa>> znajdują się pliki do pobrania: logo Rzeszowa w wersji polskiej i angielskiej oraz herb [dostęp: 28 listopada 2018].

²⁶ Zob. *online*: <http://www.rzeszow.pl/file/13128/logo_manual.pdf> [dostęp: 28 listopada 2018].

przykładów niewłaściwych projektów logo. Opisano standaryzację palety kolorów w systemach: CMYK, RGB i Pantone oraz przedstawiono zalecane wzory krojów liter.

Zmiany w logo z zadowoleniem skomentował jego autor, odpowiadając w wywiadzie dla lokalnej prasy: „A czy jestem zadowolony z tego, że firma Public Profits zachowała zaprojektowane przeze mnie logo Rzeszowa? Oczywiście, tym bardziej że zaproponowała zmianę jego koloru z niebieskiego na pomarańczowy, zgodnie z moim projektem. Kolor niebieski, przypominam, przegłosowała Rada Miasta. Niebieski jest herb Rzeszowa. Obie barwy leżą dokładnie po przeciwnych stronach na kole barw. Z zestawienia niebieskiego herbu i pomarańczowego logo wychodzi dobra kompozycja. Znaki nie mylą się i nie konkurują ze sobą”²⁷.

IV.

Nowe logo Rzeszowa dość szybko umocniło swe znaczenie jako znak promocyjno-marketingowy. W związku z pracami nad strategią rozwoju kultury władze miasta zdecydowały o wprowadzeniu kolejnego znaku. Uchwałą Nr LXXVI/1387/2014 Rady Miasta Rzeszowa z dnia 17 czerwca 2014 r. ustanowiono logo miasta Rzeszowa „Kultura w Rzeszowie”, „które stosowane może być wymiennie bądź łącznie z logo Miasta Rzeszowa”²⁸. Jak zapisano w uzasadnieniu do uchwały, logo „opracowane zostało w celu ujednoczenia oznaczenia wszelkich materiałów, poświęconych wydarzeniom, opracowaniom, publikacjom itp. z zakresu kultury”²⁹.

Logo składa się z dwóch części. Pierwsza to logotyp „KULTURA W RZESZOWIE”, zapisany wersalikami (majuskułą), przy czym pierwsze słowo podano czcionką większą i grubszą. Otacza on z dwóch stron znak graficzny. Sygnet nawiązuje bezpośrednio do godła widniejącego w herbie miasta. Składa się ze stylizowanego krzyża kawalerskiego o różnokolorowych ramionach skierowanego w skos w prawą stronę heraldyczną, odchylonego od pionu o 15 proc. oraz trzech, różnej wielkości trójkątnych elementów, określanych przez twórców jako „odpryski» formy głównej”. Autorem logo jest Krzysztof J. Rychter we współpracy z Exacto sp. z o.o.³⁰

W związku z wprowadzeniem logo „Kultura w Rzeszowie” została również opracowana księga znaku³¹. Przedstawione są w niej: wersja podstawowa logo w formie „poziomej” (wpisującej się w prostokąt) i „kwadratowej” (zbliżonej łącznie z polem optymalnym do kwadratu). Szczegółowo opisano także geometrię znaku, wzajemne proporcje i odległości poszczególnych elementów oraz sposób wyznaczania optymalnego pola ekspozycji. W dalszej części przedstawiono standaryzację palety kolorów w trzech głównych systemach: wyjściowym Pantone, CMYK, RGB oraz podano, jak postępować w przypadku używania niestandardowych technik lub materiałów. Przyjęto, że logo może występować w trzech głównych wersjach kolorystycznych (w odmianach pozytywowej lub negatywowej):

²⁷ [not, mb], *Rzeszów — stolica innowacji. Opinie na temat marki Rzeszowa*, „Gazeta Wyborcza — Wiadomości z Rzeszowa” z 28 listopada 2018 r., tekst dostępny online: <http://rzeszow.wyborcza.pl/rzeszow/1,34962,6001014,Rzeszow_stolica_innowacji.html> [dostęp: 28 listopada 2018].

²⁸ Zob. online: <<http://www.rzeszow.pl/file/24572/Uchwa%C5%82a.pdf>> [dostęp: 28 listopada 2018].

²⁹ Ibidem.

³⁰ Zob. przypis niżej.

³¹ [Exacto], *Księga Znaku. Standaryzacja symboliki „Kultura w Rzeszowie”*, listopad 2014, zob. online: <http://www.rzeszow.pl/file/25288/ksiega_znaku_KwR.pdf> (dalej cyt.: Księga znaku). Zostały w niej wykorzystane w dużej mierze informacje o logo zawarte w materiale: „Kultura w Rzeszowie”. *Znak towarowy — logo*, Warszawa 6 września 2013 r., opracowanym przez K.J. Rychtera, zob. online: <<http://www.rzeszow.pl/file/24573/Logo%20Kultura%20w%20Rzeszowie.pdf>> [dostęp: 28 listopada 2018].

- a. podstawowej, uwzględniającej pełną gamę kolorów;
- b. monochromatycznej, z zastosowaniem jednego z kolorów palety barw;
- c. achromatycznej, pozbawionej kolorów (używanej np. w tłoczeniach, grawerze, reliefie).

W dalszej kolejności opisano zasady, jakimi należy kierować się, używając logo na różnych tłach i podano zalecane rodzaje czcionek.

Jak podkreślili autorzy, wszystkie opisane szczegółowo zasady mają być stosowane po to, aby nie doprowadzić „do utraty walorów plastycznych znaku i pogorszenia percepcji”³². I rzeczywiście, cztery przykłady ukazujące niedopuszczalne ingerencje (nieproporcjonalne skalowanie, zmianę wzajemnego układu elementów, zmianę wzajemnych proporcji składowych znaku czy użycie barw niezgodnych ze standaryzacją), potwierdzają w pełni tezę o obniżeniu wartości wizualnych omawianego logo.

W księdze znaku znajduje się też sugerowany *layout* poczty elektronicznej i propozycja, jak zamieścić logo na witrynie internetowej. Co ważne, w tym ostatnim przypadku, na tej samej stronie użyte zostało również logo Rzeszowa z hasłem reklamowym „Rzeszów — stolica innowacji”³³.

Na koniec podano przykłady użycia logo na najbardziej typowych materiałach promocyjnych, tj. na: koszulkach, kubkach, parasolach, itd. Jak słusznie zaznaczono, ich użycie na tych materiałach wymaga „odrębnego projektu wykonawczego uwzględniającego uwarunkowania użytkowe i technologiczne”³⁴.

V.

W czasie prac nad strategią rozwoju kultury w Rzeszowie powstawał także inny dokument, a mianowicie „Aktualizacja Strategii Marki Rzeszowa oraz Programu Promocji Miasta Rzeszowa na lata 2014–2020”³⁵. Uchwała Rady Miasta Rzeszowa w sprawie przyjęcia tego dokumentu

³² Księga znaku, s. 12.

³³ Ibidem, s. 13–14. To zalecenie zostało wdrożone przy projektowaniu portalu informacyjnego o kulturze w Rzeszowie. Zob. *online*: <<http://www.kultura.ereszow.pl>> [dostęp: 28 listopada 2018].

³⁴ Księga znaku, s. 15. W dokładnych opisach zamieszczonych w Księdze znaku można zauważyć tylko drobną nieścisłość polegającą na określeniu godła Rzeszowa jako „krzyża maltańskiego” (s. 4), choć w innych miejscach jest prawidłowo opisany jako „krzyż kawalerski” (np. s. 3, 5). Najpewniej jest to wynik błędu korektorskiego i wcześniejszej pomyłki zawartej w uzasadnieniu do uchwały rady miasta w tej sprawie z dnia 17 czerwca 2014 r., gdzie też jest mowa o „krzyżu maltańskim” (zob. przyp. 28) i takim samym określeniu użytym w materiałach przygotowanych rok wcześniej przez K.J. Rychtera (zob. przyp. 31). Nieścisłe jest również używanie określenia „herb” w sytuacji, gdy piszący odwołuje się do godła („krzyż znaku wywiedziony z krzyża maltańskiego jako herbu Rzeszowa”: Księga znaku, s. 4 i K.J. Rychter, „*Kultura w Rzeszowie*”, s. 2). Mamy więc w tym przypadku do czynienia z pomyłką podobną do tej, jaka widnieje w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (art. 28. 1), gdzie z kolei mowa jest o godle zamiast o herbie, zob. *online*: <<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970780483/U/D19970483Lj.pdf>> [dostęp: 19 czerwca 2019]. Warto dodać, że w ramach projektu, który jako całość spotkać się musi z dużym uznaniem, powstała również aplikacja mobilna „Kultura w Rzeszowie”, pozwalająca w najszybszy sposób dotrzeć do informacji związanych z tą sferą życia, zob. *online*: <<http://www.rzeszow.pl/kultura-i-sport/aplikacja-mobilna-kultura-w-rzeszowie>> [dostęp: 28 listopada 2018].

³⁵ Zob. *online*: <http://www.rzeszow.pl/file/23801/Aktualizacja%20Strategii%20Marki%20Rzeszowa_dokument%20g%C5%82%C3%B3wny.pdf> (cyt. dalej: *Aktualizacja Strategii*) [dostęp: 28 listopada 2018]. Ten obszerny, 140-stronicowy dokument został opracowany w ramach projektu pn. „Lublin i Rzeszów — współpraca i wykorzystanie szans rozwojowych” i był współfinansowany ze środków Unii Europejskiej, z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Programu Operacyjnego Rozwój Polski Wschodniej 2007–2013 („Fundusze Europejskie — Dla rozwoju Polski Wschodniej”).

podjęta została na tej samej sesji, na której ustanowiono logo „Kultura w Rzeszowie”, czyli 17 czerwca 2014 r.³⁶

Na kilkunastu stronach dokonano w nim analizy związanej z identyfikacją wizualną marki Rzeszów. Uwzględniając rozległe kontakty z zagranicznymi partnerami i dostosowanie wzorów barw do nowych technologii, wprowadzono wówczas m.in. logotyp miasta w wersjach obcojęzycznych oraz tablice kolorów (dedykowanych dla prezydenta i określonych grup osób) opisane w systemie Pantone. Po dokonaniu oceny dotychczasowego sposobu używania herbu i logo miasta oraz uwzględniając powstanie logo „Kultura w Rzeszowie”, zalecono jednak odejście od dotychczasowego, ścisłego podziału barw na „granatową” i pomarańczową: „Należy utrzymać dominujący kolor pomarańczowy w komunikatach marketingowych, rezygnując z tak wyraźnego podziału na dwie barwy (granat i pomarańcz). Kolor pomarańczowy mocniej niż granatowy koduje takie wartości, jak dynamika, rozwój, jest wyraźniejszym nośnikiem rozświetlającym *layout* i przyciągającym wzrok. Kolor granatowy wykorzystany będzie tylko w tzw. linii oficjalnej np. prezydenckiej, w ograniczonym zakresie, co obejmuje: wizytówki, teczki na dokumenty, papier firmowy, opakowania prezentowe. Linia oficjalna będzie nawiązywać kolorystyką do herbu miasta, a poprzez wykorzystanie motywu głównego (apla i »rozsypane« trójkąty) korespondować będzie z główną linią promocyjną Marki Rzeszów”³⁷.

W dokumencie opisano tylko kilka przykładów użycia znaków graficznych po aktualizacji Systemu Identyfikacji Wizualnej³⁸. Komplet materiałów (pt. „Aktualizacja Systemu Identyfikacji Wizualnej Rzeszowa”) zaprezentowano bowiem w osobnym załączniku nr 2³⁹. Znalazły się tam propozycje, jak wykorzystać logo miasta Rzeszowa w nowatorskiej formie (z nawiązaniem do logo „Kultura w Rzeszowie”) w urzędowych materiałach promocyjnych (koperty, teczki, wizytówki, papier urzędowy) oraz do oznakowania zewnętrznego i wewnętrznego urzędów i instytucji podległych (szyldy, witacze, tablice informacyjne), a także na billboardach, plakatach, w prasie czy w innych oznaczeniach w przestrzeni miejskiej.

Analogicznie opracowano linię „oficjalną” z herbem. Ciekawym uzupełnieniem jest załącznik nr 3, zawierający linię gadżetów promocyjnych marki Rzeszów z wykorzystaniem logo miasta Rzeszowa w tonacji pomarańczowej, jak też linię oficjalnych opakowań prezentowych z wykorzystaniem herbu i koloru granatowego (oczywiście obie linie uzupełnione są o „trójkąciki” charakterystyczne dla logo „Kultura w Rzeszowie”)⁴⁰.

³⁶ Zob. *online*: <<http://bip.erzeszow.pl/file/47411/Uchwa%C5%82a+Nr+LXXVI-1383-2014.pdf>> [dostęp: 28 listopada 2018].

³⁷ *Aktualizacja Strategii*, s. 81.

³⁸ *Ibidem*, s. 82–85.

³⁹ Zob. *online*: <http://www.rzeszow.pl/file/23806/za%C5%82%20%20Aktualizacja%20SIW%201D_m.pdf> [dostęp: 28 listopada 2018].

⁴⁰ Zob. *online*: <http://www.rzeszow.pl/file/23803/za%C5%823_mat_promocyjne%20Marki%20Rzesz%C3%B3w.pdf> [dostęp: 28 listopada 2018]. Kwestie związane z użyciem logo „Kultura w Rzeszowie” reguluje ostatecznie Uchwała nr IX/155/2015 Rady Miasta Rzeszowa z dnia 28 kwietnia 2015 r. w sprawie przyjęcia „Strategii Rozwoju Kultury Miasta Rzeszowa”. Zob. *online*: <<http://bip.erzeszow.pl/file/56146/Uchwa%C5%82a+Nr+IX-155-2015.pdf>> [dostęp: 28 listopada 2018]. Obszerny załącznik pt. *Strategia rozwoju kultury miasta Rzeszowa do roku 2020*, Rzeszów 2014, jest dostępny *online*: <http://bip.erzeszow.pl/file/56181/STRATEGIA_KULTURY_UM_RZESZ%C3%93W_13042015.pdf> [dostęp: 28 listopada 2018]. Szkoda jedynie, że w dokumencie tym powielono nieścisłą informację, iż „jego [tj. logo — WZ] kształt wywiedziony został z krzyża maltańskiego jako herbu Rzeszowa” (*ibidem*, s. 94–95).

Podsumowanie

Historyczny herb Rzeszowa, czyli srebrny krzyż kawalerski w polu błękitnym (niebieskim), będący oficjalnym symbolem miasta od 1990 r., stał się podstawą do zaprojektowania, a następnie przyjęcia przez radę miasta w 2006 r. nowego znaku — logo Rzeszowa z hasłem promocyjnym „Rzeszów — miasto in plus”. Podobieństwo kolorów w obu znakach, a także opracowanie dokumentów dotyczących strategii rozwoju i promocji miasta to główne powody szybkiej modyfikacji barw sygnetu w logo. W 2008 r. niebieski kolor został zastąpiony pomarańczowym. Zmianie uległo również hasło na: „Rzeszów — stolica innowacji”, które ponadto umieszczono nie pod sygnetem, lecz obok. W 2014 r., w związku z opracowywaniem strategii rozwoju kultury miasta (przyjętej w roku następnym), został zaprojektowany i zatwierdzony kolejny znak promocyjno-marketingowy, czyli logo miasta Rzeszowa — „Kultura w Rzeszowie”. Natomiast w związku z opracowywaniem „Aktualizacji Strategii Marki Rzeszowa oraz Programu Promocji Miasta Rzeszowa na lata 2014–2020” wprowadzono niezbędne uzupełnienia i uściślenia „techniczne” odnoszące się do herbu i logo (m.in. wprowadzono tablice kolorów w systemie Pantone i wersje obcojęzyczne).

Wszystkie te trzy znaki, tj. herb, logo Miasta Rzeszowa i logo miasta Rzeszowa — „Kultura w Rzeszowie” tworzą spójną całość i dobrze wpisują się w przyjętą (kolejną już) strategię rozwoju miasta i profesjonalnie opracowany program promocji. W sytuacji, gdy nie możemy oczekiwać od współczesnego odbiorcy (użytkownika) odwrotu od uproszczonych znaków promocyjno-marketingowych⁴¹, system znaków graficznych miasta Rzeszowa wydaje się być przykładem udanej koegzystencji tradycyjnego herbu i nowoczesnych logo z zachowaniem przez każde z nich swojej funkcji i znaczenia oraz z poszanowaniem historii i dorobku kultury.

Bibliografia załącznikowa

Źródła

Aktualizacja Strategii Marki Rzeszowa oraz Programu Promocji Miasta Rzeszowa na lata 2014–2020, tekst dostępny *online*: <http://www.rzeszow.pl/file/23801/Aktualizacja%20Strategii%20Marki%20Rzeszowa_dokument%20g%C5%82%C3%B3wny.pdf>.

Aktualizacja Systemu Identyfikacji Wizualnej Rzeszowa, tekst dostępny *online*: <http://www.rzeszow.pl/file/23806/za%C5%82%202%20Aktualizacja%20SIW%201D_m.pdf>.

[Exacto], *Księga Znaku. Standaryzacja symboliki „Kultura w Rzeszowie”*, listopad 2014, tekst dostępny *online*: <http://www.rzeszow.pl/file/25288/ksiega_znaku_KwR.pdf>.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., tekst dostępny *online*: <<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970780483/U/D19970483Lj.pdf>>.

Logotyp Rzeszowa. Zasady stosowania znaku, tekst dostępny *online*: <http://www.rzeszow.pl/file/13128/logo_manual.pdf>.

Międzyresortowy Zespół do spraw promocji Polski za granicą, „Marka Polska — koncepcja” (Załącznik do Uchwały Nr 8 Międzyresortowego Zespołu do spraw Promocji Polski za granicą z 27 lutego 2018 r. dotyczącej dokumentu „Marka Polska — koncepcja”), tekst dostępny *online*: <<https://www.msz.gov.pl/resource/dfdf83d6-75ef-4ad4-b26d-b7a14827252c:JCR>>.

⁴¹ Por. informacje na temat logo Marki Polska zawarte w dokumencie Międzyresortowego Zespołu do spraw promocji Polski za granicą pt. „Marka Polska — koncepcja” (załącznik do Uchwały Nr 8 Międzyresortowego Zespołu do spraw Promocji Polski za granicą z 27 lutego 2018 r. dotyczącej dokumentu „Marka Polska — koncepcja”), zob. *online*: <<https://www.msz.gov.pl/resource/dfdf83d6-75ef-4ad4-b26d-b7a14827252c:JCR>> [dostęp: 15 czerwca 2019].

- Rychter K.J., „Kultura w Rzeszowie”. *Znak towarowy — logo*, Warszawa 6 września 2013 r., tekst dostępny *online*: <<http://www.rzeszow.pl/file/24573/Logo%20Kultura%20w%20Rzeszowie.pdf>>.
- Strategia Marki Rzeszów na lata 2009–2013 oraz Program Promocji Miasta Rzeszowa na lata 2009–2013*, tekst dostępny *online*: <<http://www.rzeszow.pl/file/2591>>.
- Strategia rozwoju kultury Miasta Rzeszowa do roku 2020*, tekst dostępny *online*: <http://bip.erzeszow.pl/file/56181/STRATEGIA_KULTURY_UM_RZESZ%20C3%93W_13042015.pdf>.
- Uchwała nr IV/18/90 z dnia 30 sierpnia 1990 r. Rady Miasta Rzeszowa w sprawie ustanowienia Herbu Miasta Rzeszowa, tekst dostępny *online*: <http://www.rzeszow.pl/file/6821/u_4_19_90.pdf>.
- Uchwała nr LXVIII/120/97 z dnia 30 grudnia 1997 r. Rady Miasta Rzeszowa w sprawie ustanowienia Hejnału Miasta, tekst dostępny *online*: <<http://www.rzeszow.pl/file/6387/hejna%C5%82a%20Rzeszowa%20Uchwa%C5%82a%20Nr%20LXVIII-120-1997.pdf>>.
- Uchwała Nr LV/78/2006 Rady Miasta Rzeszowa z dnia 28 marca 2006 r. w sprawie ustanowienia logo Miasta Rzeszowa, tekst dostępny *online*: <http://bip.erzeszow.pl/file/15107/78_2006.pdf>.
- Uchwała nr XLVI/749/2008 Rady Miasta Rzeszowa z dnia 19 grudnia 2008 r. w sprawie ustanowienia logo Miasta Rzeszowa, tekst dostępny *online*: <http://bip.erzeszow.pl/file/11414/749_2008.pdf>.
- Uchwała Nr LXXVI/1387/2014 Rady Miasta Rzeszowa z dnia 17 czerwca 2014 r. w sprawie ustanowienia Logo miasta Rzeszowa — „Kultura w Rzeszowie”, tekst dostępny *online*: <<http://www.rzeszow.pl/file/24572/Uchwa%C5%82a.pdf>>.
- Uchwała Nr LXXVI/1383/2014 Rady Miasta Rzeszowa z dnia 17 czerwca 2014 r. w sprawie przyjęcia „Aktualizacji Strategii Marki Rzeszowa oraz Programu Promocji Miasta Rzeszowa na lata 2014–2020”, tekst dostępny *online*: <<http://bip.erzeszow.pl/file/47411/Uchwa%C5%82a+Nr+LXXVI-1383-2014.pdf>>.
- Uchwała nr IX/155/2015 Rady Miasta Rzeszowa z dnia 28 kwietnia 2015 r. w sprawie przyjęcia „Strategii Rozwoju Kultury Miasta Rzeszowa”, tekst dostępny *online*: <<http://bip.erzeszow.pl/file/56146/Uchwa%C5%82a+Nr+IX-155-2015.pdf>>.
- Uchwała nr XX/441/215 z dnia 22 grudnia 2015 r. Rady Miasta Rzeszowa w sprawie ustanowienia Hejnału Miasta Rzeszowa, tekst dostępny *online*: <<http://bip.erzeszow.pl/file/62494/30.pdf>>.
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. 2001, nr 142, poz. 1591 z późn. zm.).

Opracowania

- Altkorn J., *Strategia marki*, Warszawa 1999.
- Bielecki E., *W sprawie herbu m. Rzeszowa*, „Zew Rzeszowa” 1937, nr 3.
- Drelicharz W., Piech Z., *Podstawy prawne symboliki samorządowej III Rzeczypospolitej* [w:] *Współczesna heraldyka samorządowa i jej problemy*, red. W. Drelicharz, Z. Piech, Kraków 2000.
- Drelicharz W., Piech Z., *Zespół herbów i pieczęci miejskich z krakowskich Sukiennic*, „Rocznik Krakowski” 1999–2000, t. 65–66, Kraków.
- Dzieje Rzeszowa*, t. 1, *Rzeszów od najdawniejszych czasów do I rozbioru*, red. F. Kiryk, Rzeszów 1994; t. 2, *Rzeszów w czasach zaborów i niewoli (1772–1918)*, red. F. Kiryk, Rzeszów 1998; t. 3, *Rzeszów w okresie międzywojennym i okupacji (1918–1944)*, red. F. Kiryk, Rzeszów 2001; t. 4, *Rzeszów w latach 1945–1989*, red. W. Bonusiak, Rzeszów 2012; t. 5, *Rzeszów w latach 1989–2015*, red. W. Bonusiak, Rzeszów 2015.
- Ferenc-Szydelko E., *Charakter prawny oznaczenia zwanego „logo” oraz historyczno-prawne uwarunkowania tej instytucji*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Roczniki Prawnicze” 2003, nr 15.
- Gumowski M., *Herbarz Polski*, [b.m.d.; reprint — Przemysł 2008]; *Herby miast polskich*, Warszawa 1960.
- Haisig M., Wdowiszewski Z., przy współudziale M. Gumowskiego, *Miasta polskie w tysiącleciu*, t. 2, Wrocław 1967.
- KF [F. Kotuła, na podstawie materiałów E. Bieleckiego], *Starodawny herb m. Rzeszowa*, „Zew Rzeszowa” 1936, nr 36.
- Kamiński A., *O herbie m. Rzeszowa*, „Zew Rzeszowa” 1937, nr 1; *Pierwsze dwa wieki dziejów miasta Rzeszowa* [w:] *Pięć wieków miasta Rzeszowa XIV–XVIII*, red. F. Błoński, Warszawa 1958.

- Majka J., *O herbie Rzeszowa*, [b.m.d].
- Plewako A., Wanag J., *Herbarz miast polskich*, Warszawa 1994.
- Strzyżewski W., *Uwagi o identyfikacji wizualnej samorządów w województwie lubuskim*, „Studia Lubuskie” 2005, nr 1 („Prace Instytutu Prawa i Administracji PWSZ w Sulechowie”).
- Szudra P., *Wykorzystywanie elementów heraldycznych przy tworzeniu wizerunku marki. Przykład znaku polskiego klubu piłkarskiego — Wisła Kraków* [w:] *Signa. Studia i szkice z nauk pomocniczych historii. Prace dedykowane Profesorowi Zenonowi Piechowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. A. Marzec, M. Starzyński, Kraków 2014.
- Szymański J., *Herb — znak samorządowej wspólnoty*, w: *Polskie tradycje samorządowe a heraldyka. Materiały sesji naukowej zorganizowanej w dniach 4 i 5 czerwca 1991 r. w Lublinie*, red. P. Dymmel, Lublin 1992.
- Znamierowski A., współpraca i redakcja Kaczmarek J. L., *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017.

Artykuły prasowe (popularne)

- [art], *Rozstrzygnięcie konkursu na hasło i logo Rzeszowa*, „Gazeta Wyborcza — Wiadomości z Rzeszowa” z 9 lutego 2006 r., tekst dostępny *online*: <<http://rzeszow.wyborcza.pl/rzeszow/1,34962,3156301.html>>.
- Gubernat A., *Dyskusja radnych o logo Rzeszowa*, „Gazeta Wyborcza — Wiadomości z Rzeszowa” z 28 marca 2006 r., tekst dostępny *online*: <<http://rzeszow.wyborcza.pl/rzeszow/1,34962,3242839.html>>.
- [not, mb] „Rzeszów — stolica innowacji”. *Opinie na temat marki Rzeszowa*, „Gazeta Wyborcza — Wiadomości z Rzeszowa” z 28 listopada 2008 r., tekst dostępny *online*: <http://rzeszow.wyborcza.pl/rzeszow/1,34962,6001014,Rzeszow___stolica_innowacji.html>.
- Samolewicz P., *Kontrowersje wokół herbu Rzeszowa*, „Super Nowości” z 17 lipca 2012 r., tekst dostępny *online*: <<http://supernowosci24.pl/kontrowersje-wokol-herbu-rzeszowa>>.

Strony internetowe

- <<http://bip.erzeszow.pl>>.
- <<http://www.kultura.erzeszow.pl>>.
- <https://www.powiat.rzeszow.pl/samorzad/herb-flaga-powiatu>.
- <<http://www.rzeszow.pl>>.

Wioletta Zawitkowska, *The coat of arms of Rzeszów and other contemporary signs of the city.* Rzeszów is currently one of the largest and most dynamically developing cities in south-eastern Poland. Rzeszów's coat of arms, i.e. the silver bachelor's cross in the blue field, being the official mark of the city since 1990, became the basis for the design and the adoption by the City Council in 2006 a new sign — Rzeszów logo with a promotional slogan “Rzeszów — city in plus”. It was to be the basis for the visual identification of the city in terms of promotion and marketing. The use of the same colors in the coat of arms and logo, with the similarity of the emblem and the signet, could result in improper reception of both signs (what the logo designer has already warned about) and was one of the main reasons for the quick modification of the colors of the sign in the logo. In 2008, blue was replaced with orange. According to the recommendations of the newly developed strategy for the development and promotion of the city, also the advertising slogan was changed to: “Rzeszów — the capital of innovation”. In 2014, in connection with the evolution of the city's culture development strategy, another trademark was designed and approved, namely the logo of the City of Rzeszów — “Culture in Rzeszów”. All these three symbols form a coherent whole and fit well into the adopted city development strategy and professionally developed promotion program. They can also be an example of a successful co-existence of a traditional coat of arms and modern logos, with each one preserving its function and meaning, and respecting history and cultural heritage.

Keywords: Rzeszów, coat of arms, logo, culture, development strategy.